

Németh István

*Európa-tervek és magán Európa-szervezetek az 1920-as
években*

Az Európa-gondolat értelmiségi védelmezői

1922–1923-ban új erők jelentkeztek az Európa-gondolat védelmében, amelyek főleg negatív tapasztalatokból táplálkoztak: Európa súlyos gazdasági helyzetéből, a béke és biztonság vágyából, a pacifista eszmék terjedéséből, a Népszövetség befolyásának túlbecsüléséből, az amerikai gazdasági hatalomtól és a szovjet ideológiai befolyástól való félelemből, valamint abból a tudatból, hogy Európa népei kulturális és szellemi tekintetben számos közös vonással rendelkeznek. A felismerésben elsősorban a nemzetközi gondolkodásmódhoz szokott értelmiség részei jártak elől, akik Európa államainak politikai és gazdasági integrációját sürgették. Közöttük csak kevesen számoltak tudatosan európai unió létesítésével; egyszerűen számos probléma megoldását másként nem tartották lehetségesnek.

Ezek az erők elsősorban Franciaországban, Ausztriában, Németországban hatottak. A francia költő és filozófus Drieu la Rochelle 1922-ben Párizsban megjelent *Mesure de la France* (Franciaország lépése) című könyvében feltette a kérdést: mit kellene tenni a kis félsziget Európának gazdasági és politikai felaprózódásának megszüntetésére. Válasza: „*Európának egyesülnie kell, különben a világbirodalmak elnyelik. Ez nem a kozmopolita ábrándozások vagy kocsmai törzsasztalok témája. Ez olyan sürgős szükségszerűség, amikor élet-halálról van szó*”.

A francia újságíró és politikus Joseph Caillaux 1922-ben *Où va la France? Où va l'Europe?* (Hova tart Franciaország? Hova tart Európa?) szintén Párizsban megjelent könyvében a gazdasági problémákat elemezte, s Európa népeit „*széles bázisú gazdasági együttműködésre*” szólította fel. Európa politikai vezetőitől pedig az egész kontinenst gazdasági egységként kezelő konferencia összehívását, s alkotmányának kidolgozását követelte.

A német Wilhelm Heile - Friedrich Naumann Közép-Európa elméletének híveként - Közép-Európát összekapcsolta az egyesült Európa eszméjével, s a közép-európai elképzelést az *Európai Egyesült Államok* irányába tett lépésként kezelte. Ezen ugyan a közép-európai német befolyás helyreállítását értette, mégis hozzájárult az európai unió gondolatának németországi elterjedéséhez.

Richard Baerwald pszichológus 1923-ban Badenban megjelent *Vereinigten Staaten von Europa* (Európai Egyesült Államok) című könyvében az európai eszme szépségétől és logikájától lenyűgözve úgy vélte, hogy Európa népei az unió gondolata felé fordulnának, ha ismernék elérésének módjait. Elméleti és víziókban bővelkedő könyvét a hozzá vezető utak bemutatásának szentelte.

A lengyel Emmanuel Malynski gróf 1922-ben Párizsban megjelent *Pour sauver l'Europe* (Európa megmentésére) című könyvében az európai föderáció megvalósításának szokatlan tervét vázolta fel. Abból indult ki, hogy az európai probléma gyökerét a Poroszország által uralt Németország s a kommunista Oroszország alkotja. Ezért a békeszerződésben Poroszország leválasztását s gyengítését, a délnémet államok erősítését, a dunai föderáció alapjainak megteremtését sürgette egyfajta bátyaként az erősödő Németországgal és Oroszországgal szemben. Mivel továbbra is fennáll Németország egyesítésének, erősödésének, sőt a Szovjetunióval való szövetkezés lehetősége, a nyugat-európai államok számára csak az a kiút marad, hogy Németország támogatásával biztosítsák Oroszország befolyási övezetekre való felosztását.¹

Az osztrák Richard Coudenhove-Kalergi mindenki másnál jobban hozzájárult az európai gondolat támogatásához. A *Páneurópa* s az *Európai Egyesült Államok* kifejezések bevonultak a szóhasználatba. Utóbbi jobban elterjedt, jóllehet szorosabb egyseget jelzett, mint amire akkortájt Európában reális kilátás volt.

1923 őszén az Európa-gondolat hívei tovább erősödtek, amelyhez a politikai légkör is kedvezett. A Ruhr-vidék francia-belga megszállása nem csak a nemzeti szenvedélyeket korbácsol-

¹ PEGG, Carl H.: *Vorstellungen und Pläne der Befürworter eines europäischen Staatenbundes in den Jahren 1925–1930*. Europa Archiv, 1962. Folge 22, 783–785. o.

ta fel, hanem ismét érzékeltette az európai együttműködés szükségességét. A németek Stresemann vezetésével levonták a tanulságot és nagyobb hajlandóságot mutattak a franciákkal való együttműködésre és a szerződések formális teljesítésére. A franciák pedig érzékelték a német politika változását. London és Washington nyomására egy enyhébb németországi politika folytatását keresték. Egyre több könyv jelent meg Európa nyomorúságos gazdasági helyzetéről és az európai gazdasági együttműködés szükségszerűségéről. Erősödött a pacifista mozgalom, főleg Németországban és Belgiumban emlegették gyakran az európai tudat erősítésének fontosságát.²

Az első világháború utáni nagy átrendeződés gazdaságilag hátrányos következményeinek felszámolására az európai államok szorosabb gazdasági együttműködést, egyfajta *gazdasági uniót* szorgalmaztak. Az elképzelések között első helyen szerepeltek a különböző indíttatású vámuniós törekvések, amelyek Európa gazdasági pozícióját védelmezték főleg az Egyesült Államokkal szemben. A vámunió alapfunkcióját a belső vámhatárok lebontásában, Európa széttagoltságának felszámolásában látták, amelyet ki kell egészíteni az egységes szociális törvényhozással, s az európai államok politikai megbékélésének programjával, amely végül az Európai Egyesült Államok megalakulásával teljeseedik be.

A javaslatok a forgalmi szférát is érintették, s elsősorban az Európán belüli közlekedés racionális megszervezését, a közös intézmények felállítását szorgalmazták. Német és francia tervek foglalkoztak a termelés európai megszervezésével, nemzetközi kartellmegállapodásokkal, olyan európai érdekközösség létrehozásával, amely a gazdasági nehézségek leküzdésével egyúttal a megbékélést és a szolidaritás fejlesztését is szolgálná.³

A gazdasági integráció előrevitele érdekében különböző nemzetközi szervezetek tevékenykedtek. Egyes kérdések megoldásának igényével a *Népszövetség* világgazdasági és vámfegyverszüneti konferenciái is felléptek. 1925-ben német-francia kezdemé-

² Uo. 786.

³ KÖVICS Emma: *Az európai egység kérdése és Németország 1919–1933*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1992. 42–43.

nyezésre megalakult az *Európai Váme Egyesülés* (Europäischer Zollverein). Ennek csoportjai egyetértettek abban, hogy össze kell fogni a protekcionizmus ellen és el kell távolítani mindazokat a gazdaságpolitikai akadályokat, amelyek gátolják Európának a világ többi nagy gazdasági térségével való egyenrangúsítását. Szintén 1925-ben alakult meg Bécsben a szabadkereskedelmi elveket valló Julius Meinl bécsi nagykereskedő ösztönzésére a *Mitteuropäischer Wirtschaftstag* (Közép-európai Gazdasági Konferencia),⁴ amely a gazdaságilag egymásra utalt közép-kelet-európai államok együttműködését sürgette nagyobb gazdasági térség kialakítása érdekében.

Németországban többszöri névváltoztatás után 1926 közepén Wilhelm Heile vezetésével megalakult a *Szövetség az európai megegyezésért* (Verband für europäische Verständigung), amely az európai egyesülést német nemzeti érdekeknek tekintette. „*Németország programját Európának kell nevezni, s akkor Németország programja Európa programjává is válik*” – hangsúlyozta Heile. A Locarno-politika támogatásának programjával szerveződő demokratikus nacionalista eszmerendszerű szervezet a népszövetségi gondolat talaján állt. De rövidesen kiderült, hogy a nemzeti indíttatású programot csak átmenetileg lehetett összeegyeztetni az európai összefogás gondolatával. Mivel a Stresemann-féle külpolitika a német szuverenitás visszaszerzése után a revízió lehetőségét már nem tudta biztosítani, a német közvélemény elfordult a megbékélési politikától és a Heile-féle szervezettől.⁵

1929 szeptemberében a Népszövetség közgyűlésén Aristide Briand francia külügyminiszter Európa témájának szentelte beszédét, majd a francia kormány 1930 májusában eljuttatta az európai kormányokhoz az európai szövetségi rendszer megszervezéséről készített memorandumát (Briand-terv),⁶ amely azonban rövidesen a feledés homályába merült.

⁴ BERNDT, Roswitha: *Wirtschaftliche Mitteleuropapläne des deutschen Imperialismus (1926–1931)*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1975. 305–334.

⁵ KÖVICS: id.m. 143.

⁶ NÉMETH István–KOC SIS András: *A francia kormány memoranduma az európai szövetségi rendszer szervezéséről (A Briand-memorandum, 1930.*

A gazdasági világválság éveiben az európai nagyhatalmak élesedő hegemóniaharca miatt mindinkább háttérbe szorult az európai államok gazdasági és politikai együttműködésének az 1920-as években felmerült alternatívája és az integrációs törekvések átmenetileg felmorzsolódtak. A német nemzetiszocialista politika mind érzékelhetőbb dominanciája pedig rövidesen még a kontinensről is kiszorította az Európa-gondolat képviselőit.

Richard N. Coudenhove-Kalergi Páneurópa mozgalma

Coudenhove-Kalergi az 1920-as évektől elemezte és népszerűsítette – zseniális különként, idealistaként, szinte vallásos fanatizmussal és ambiciózus propagandistaként – Európa háború utáni helyzetét és szervezett „*pártok feletti tömegmozgalmat*” az európai államok egyesülése érdekében. Azon kevés modernkori személység közé tartozott, aki hivatalos megbízás nélkül, saját kezdeményezésére volt sikeres egy egész kontinens sorsát meghatározó szervezet megalakításával.

*Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi*⁷ 1894. november 17-én Tokióban született osztrák arisztokrata diplomata és japán felesége második gyermekeként. Gyermekeveit a cseh erdőben fekvő ronspergi családi kastélyban töltötte, majd a jó hírű bécsi Theresianumba járt. Filozófiát és újkori történelmet tanult, s az *Objektivitás, mint az erkölcs alapelve* című témakörből doktorált, amelyről már ekkor könyvet írt. 1913 telén Bécsben megismerkedett Ida Rolanddal, a Burgtheater népszerű és sikeres színésznőjével, akivel rövidesen házasságot kötött. A színésznő később feladta pályáját és férje munkatársa lett.

Az első világháborút az európaiak polgárháborújának tekintette, amely alapjában véve Németország és Oroszország küzdelme volt a Habsburg monarchia örökségéért. Ő „*alkalmatlanság*” miatt mentesült a katonai szolgálat alól. A háború után újságíró, a

május 1.) IN.: Társadalmi Szemle, 1997/10, 66–71. NÉMETH István: *Európa-tervek 1300–1945*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2001. 323–331.

⁷ Életrajzához magyarul lásd: KÖVICS: id.m. 66–68. NÉMETH: *Európa-tervek...* id.m. 199–205. BÓKA Éva: *Az európai egység gondolat fejlődéstörténete*, Napvilág Kiadó, Budapest 2001. 159–169.

Neue Rundschau és a *Zukunft* című lapok munkatársa, s a baloldali értelmiségi csoportok felé orientálódott. A bécsi Humanitas szabadkőműves páholy tagjaként azon irányzathoz tartozott, amely az európai országok gazdasági és politikai közeledését szorgalmazta. Legfőképpen a filozófia kötötte le: 1921-ben jelent meg *Etika és hiperetika*, 1925-ben a *Gyakorlati idealizmus*, majd 1927-ben a *Hős vagy szent* című könyve.

1919-ben az Egyesült Államok népszövetségi csatlakozásának lehetőségeit keresve jutott arra a felismerésre, hogy a világ öt nagy térségre tagolódik: a már megszerveződött Pánamerikára, északon Szovjet-Oroszországra, délen a brit impériumra, Távol-Keleten Japán és Kína mongol népi blokkjára, s a még teljesen szervezetlen Páneurópára.

A Nobel-békedíjas amerikai békeharcos Alfred Hermann Fried *Pánamerika* című könyvének ismeretében Coudenhove-Kalergi a pánamerikai együttműködésből vezette le Páneurópa új fogalmát, amelyet találóbbnak tekintett az *Európai Egyesült Államokénál*. Megvalósulásától elsősorban az új világháború kitörésének megakadályozását, gazdaságilag pedig a vámhatárok nélküli nagy európai piac létrejöttét remélte.

Az 1919 szeptemberi Saint-Germain-i békeszerződés következtében Coudenhove-Kalergi csehszlovák állampolgár lett. Páneurópa-tervéről először 1920 tavaszán Thomas G. Masaryk csehszlovák elnöknek beszélt, aki előrehaladott kora miatt tartózkodóan fogadta a fiatal idealista javaslatát. Ezért újabb szövetségek után nézett és az „európai kérdésről” kezdett cikkezni. Mivel Georg Bernhard, a berlini *Vossische Zeitung* főszerkesztője is a Páneurópa-gondolat szenvedélyes híve lett, 1922 nyarán a bécsi *Neue Freie Presse*-vel együtt megjelentették a *Páneurópa Unió* alakulási felhívását, amelyre 51 olvasó jelentkezett. Baráti körben eközben fáradhatatlanul agitált európai egyesítési tervei mellett, majd a felső-ausztriai Würting kastélyában három hét alatt megírta világhírű *Páneurópa* című könyvét, amely 1923 októberében jelent meg a Zsolnay Pál tanácsára Bécsben alapított Páneurópa Kiadónál.

A könyvet Európa ifjúságának ajánlotta: „E könyv célja, hogy Európa valamennyi népében szunnyadó nagy politikai mozgalmat

ébreessen. Az egységes Európát már sokan megálmodták, de kevesen határozták el magukat annak megalkotására. A vágyakozás terméketlen marad, csak az akarat lesz eredményes. Páneurópát egyedül csak az európaiak akarata valósíthatja meg; s egyedül szintén csak az európaiak akarata tartóztathatja fel...

Az európai kérdés így hangzik: megőrizheti-e Európa politikai és gazdasági szétforgácsoltságában békéjét és önállóságát a növekvő, Európán kívüli világhatalmakkal szemben, vagy arra kényszerül, hogy létezésének megmentése érdekében államszövetséggé szerveződjön?

Páneurópa ellen az utópia vádját emelték, de arra fittyet hány. Természeti törvény nem gátolja megvalósítását. Megfelel Európa túlnyomó többsége érdekének és csak egy letűnőben lévő kisebbség érdekét sérti. E kicsi, de erős kisebbség, amely manapság Európa sorsát irányítja, Páneurópát utópiának igyekszik beállítani. Erre azt lehet válaszolni, hogy minden nagy történelmi esemény utópiaként kezdődött és realitásként végződött. 1913-ban a lengyel és cseh köztársaság utópia volt, de 1918-ban valósággá lett; 1916-ban a kommunisták győzelme Oroszországban utópia volt, 1917-ben realitás. Minél fantáziátlanabb valamely politikus, annál nagyobbak tűnik számára az utópia birodalma és annál kisebbnek a lehetőségek birodalma. A világtörténelem több fantáziával rendelkezik mint bábokkal, és meglepetések, megvalósult utópiák láncolatából áll.

Hogy valamely gondolat utópia marad vagy realitás lesz, többnyire hívei számától és tettei erejétől függ. Amíg Páneurópában ezrek hisznek, addig utópia marad; ha majd milliók hisznek benne, akkor politikai programmá válik; s ha majd százmilliók, akkor meg is valósul. Páneurópa jövője tehát attól függ, hogy híveinek első ezrei rendelkeznek-e hittel és meggyőző erővel milliók megnyerésére, és hogy a tegnapi utópiát a holnap valóságává változtassák. Felszólítom Európa fiatalságát, valósítsa meg e művet!”

Ezután roppant fáradtságos, szinte egyszemélyes szervezőmunkába fogott. Később az 1922-1932 közötti éveket a gondolat elhíntése évtizedének nevezte. Mivel az európai kultúra tartós alapjának a görög és keresztény hagyományokat tekintette, a

mozgalom szimbólumául a „*napkeresztet*” választotta: vörös keresztet sárga napban, Krisztus keresztjét Apolló napjában. A mozgalom mottójául pedig Szent Augustinus egyik mondatát tette: „*In necessariis unitus – in dubiis libertas – in omnibus caritas*” (Szükségben: egyetértés, kétségben: szabadság, mindenekelőtt: tevékeny szeretet).⁸

A szervezetbe belépőktől nem kért tagdíjat, ezért állandó adományokért kellett kilincselnie. A mozgalmat erkölcsileg megterhelte, hogy együttműködött a nagybankokkal s a nehéziparral. Az első adományozók között volt a bécsi Louis *Rothschild* báró, a hamburgi Max *Warburg* bankár, aki a mozgalmat első három évében támogatta. Később, többek között Robert *Bosch*, a Dresdner Bank, az Österreichische Kreditanstalt volt aktív. A Páneurópa Unió gondolatával rokonszenvezett a katolikus Ignaz *Seipel* osztrák kancellár és a köztársaság későbbi szövetségi elnöke, a szocialista Karl *Renner*. A szervezetnek az osztrák kancellár a bécsi Hofburgban biztosított hivatali helyiséget.⁹

Az Unió hivatalos orgánuma, a *Páneurópa* című folyóirat első száma 1924 áprilisában jelent meg, amely közölte kiáltványukat. Ezt és a *Páneurópa* című könyvet számos nyelvre lefordították. A filozófus író Coudenhove-Kalergi egyik napról a másikra világhírnévre tett szert.

A Páneurópa-eszme tudatosan vállalt ideológiai-politikai eklekticizmusával igyekezett pártok feletti tömegmozgalommá válni, amelyhez a bolsevizmus és a sovinizmus hívein kívül bármely világnézet vagy politikai eszme hívei csatlakozhattak. A korábbi integrációs elméleteket a legkülönbözőbb módon egyesítette, s a külpolitika primátusának rendelte alá. Mivel Coudenhove-Kalergi a háborús veszély elhárításának módjait keresve jutott el a Páneurópa-gondolatig, eszmeileg a pacifizmus határozta meg a mozgalmat. Alapvetően kontinentális szemlélete miatt azonban

⁸ ITALIAANDER, Rolf: *Richard N. Coudenhove-Kalergi, Begründer der Paneuropa-Bewegung. Persönlichkeiten der europäischen Integration*. Bd. 5. Eurobuch-Verlag August Lutzeyer, Freudenstadt 1969. 33–34.

⁹ COUDENHOVE-KALERGI, Richard Nikolaus: *Paneuropa vom 1922 bis 1966*, Verlag Herold, Wien-München 1966. 59–60.

nem jött létre tartalmi együttműködés a népszövetségi gondolat mellett elkötelezett nemzetközi békemozgalommal.¹⁰

Az európai összefogás tartalmát a kulturális egységben, a keresztény és hellenisztikus alapon nyugvó vallásban és művészetben, valamint a közös történelemben, a hasonló életstílusban és erkölcsi felfogásban látta. Európa határainak megvonásakor az un. kiseurópai megoldást vallotta, vagyis a Szovjetunió és Nagy-Britannia kizárását Páneurópából, egyúttal hangsúlyozva, hogy Páneurópa nem irányul ellenük. Mivel az újabbkori történelemben állandó törekvés mutatható ki az Európa feletti orosz hegemónia megszerzésére - vélekedett -, Európának e törekvésekkel szemben Páneurópa keretében kell védekeznie politikailag és gazdaságilag egyaránt. Meg kell teremteni azonban a Szovjetunióval való békés szomszédi viszony politikai feltételeit, közöttük a belügyekbe való be nem avatkozást és a határok kölcsönös garanciáját. Az orosz fejlődést elemezve egy új eurázsiai politikai kontinens szerveződését érzekelte, s az orosz szellem misszióját a nyugat-európai keresztény és az ázsiai kultúra közötti hidat képező eurázsiai kultúra megteremtésében látta. A húszas években a Páneurópa-mozgalom a kölcsönös gazdasági egymásra utaltságot hangoztatta, a gazdasági világválság idején viszont már elsősorban a szovjet külkereskedelem monopóliuma elleni egységes európai fellépést szorgalmazta. Jóllehet a későbbiekben nyitva hagyta Nagy-Britannia és a Szovjetunió csatlakozási lehetőségét az európai egyesüléshez, a következő években mégis inkább a Szovjetunió kirekesztésének tendenciája erősödött meg nála.¹¹

Nagy-Britannia földrajzilag, gazdaságilag és kulturálisan ugyan erősen kötődik Európához, azonban szoros kapcsolat fűzte a brit birodalom részeihez. Európa egységét ezért lehetetlen megszervezni Anglia egyetértése nélkül vagy ellenére. Az egész brit birodalom és az európai államok egyesülése viszont Európa számára jelentene veszélyt. Egy brit-páneurópai antant azonban biztosíthatná a tartós békét és bizonyíthatná a békés egyesülés szándékát. Valójában a Briand-terv angol fogadtatása ébresztette rá,

¹⁰ KÖVICS: id.m. 76.

¹¹ NÉMETH: *Európa-tervek...* id.m. 201.

hogy Anglia inkább akadályozza, mintsem segíti az európai egyesítési törekvéseket.¹²

Azt vallotta, hogy Páneurópának katalizátorként kell szerepelni a nagyhatalmi viszonyok új alapokon történő átrendezésében. Az európai integráció egyik legfontosabb indítéka a megrendült európai világhatalmi pozíciók kedvezőtlen tendenciáinak visszaszorítása. Az európai világhatalom összeomlásának Európán kívüli tendenciájához sorolta az Egyesült Államok első világháború utáni világgazdasági vezető szerepét és politikailag is globális hatalommá válását. Másrészt összeomlott az európai népek kizárólagos uralma Ázsiában. Japán az Oroszország fölötti katonai győzelmével (1904–1905) az aktív nagyhatalmi politika színterére lépett, majd világhatalommá vált. E folyamat Kína emancipációjával kiegészülve alapvető szerepet játszik az új világpolitikai struktúrában és Európa hatalomvesztésében. A folyamatot betetőzte, hogy a 19. században még a kontinenshez tartozó Nagy-Britannia és Oroszország belső struktúrájuk átalakulása következtében „*kinőtte*” Európát és elszakadt a kontinens politikájától.

Az európai világuralom visszaállítása ugyan már nem lehetséges, de lehetőség nyílik az európaiak békéjének, szabadságának és jólétének megóvására, ha ötödik világhatalomként beilleszkedik az új világpolitika struktúrájába.¹³

A Népszövetség válságának okát két különálló feladat – Európa, illetve a világ újjászervezése – egyidejű felvállalásában látta. A szervezet reformjára 1925 júliusában benyújtott memoranduma kontinentális szekciók létrehozását javasolta a politikai kontinensek elvének elismerésével. A Briand-terv megbuktatásával világos lett számára, hogy a Népszövetség Titkársága a Páneurópa-eszmével való szembenállás centruma lett. Az 1932. évi nemzetközi események alapján a Népszövetség teljes csődjét állapította meg, s más együttműködési formák kiépítését ajánlotta.

A Páneurópa-mozgalom biztonsági elképzelése lokális és interkontinentális háborúkat különböztetett meg. Az önálló politikai kontinenseken belüli konfliktusok esetén Páneurópának arra kell

¹² KÖVICS: id.m. 81.

¹³ NÉMETH: *Európa-tervek...* id.m. 202.

törekednie, hogy kívül maradjon e konfliktusokon. Az interkontinentális béke biztosítására a kontinensek közötti szerződés szolgálhatna, amely bűncselekménynek nyilvánítaná a kontinensek közötti háborút. A felszabadító háborúk realitásával számolva Európa államai számára a különállás megőrzését, egyfajta közvetítő szerepet ajánlott az angolszász és szovjet világpolitikai koncepció között, ezáltal elkerülendő, hogy azok Ázsia feletti uralomért folyó harcukat Európa rovására vívják meg.

Páneurópa fundamentumának a francia-német együttműködést tekintette. Megbékélésük legnagyobb eredménye az 1925. évi locarnói szerződés volt. Fő problémájának a keleti határok garanciájának hiányát tartotta, s óvott az illúziótól, hogy Locarnóval a béke tartósan biztosítható, mivel számos problémát kiiktatott a megállapodásokból. A harmincas években a két nyugat-európai nagyhatalom keleti szövetségi rendszereinek (francia-lengyel, német-szovjet) feláldozásával ajánlotta megszilárdítani mind bizonytalanabbá váló szövetségüket. Az osztrák kérdés megoldását is az európai egyesüléssel kötötte össze.¹⁴

A német sajtó mind pozitívabban reagált a Páneurópa Unióra, s a szociáldemokrata *Vorwärts* és a polgári-liberális *Deutsche Allgemeine Zeitung* is felkarolta. A német Páneurópa-csoport elnöke a szociáldemokrata Paul Löbe Reichstag-elnök lett, aki haláláig az „*Európa-gróf*” híve és barátja maradt. Gustav Stresemann külügyminiszter is elismerően nyilatkozott a Páneurópa-gondolatról és Coudenhove-Kalergi rendkívüli tetterejéről. Franciaországban Edouard Herriot kormányfőt, a szenvedélyes köztársasági politikust nyerte meg ügyének. Ez különösen fontos volt a németellenes gyűlölet tompításához s a francia-német hidegháború megszüntetéséhez. Olaszországban Carlo Sforzában, az egykori külügyminiszterben talált az első szószólóra. Később fogadta őt Benito Mussolini is, aki érdekelt volt Európa egyesítésében, amelyet elsősorban a vámok leépítésével kívánt elérni. A Coudenhove-Kalergi házaspár felkereste Belgiumot, Magyarországot s Lengyelországot is. E három országban, valamint Spanyolországban, Bulgáriában, Romániában, Jugoszláviában, Ész-

¹⁴ Uo.

országban, Lettországbán, Litvániában működtek a bécsi Páneurópa Unió szekciói. 1933-ra 16 európai államban működtek tagozatai.¹⁵

A vezető politikusok mellett rövidesen számos költő és író lett az európai egyesítés híve. Közéjük tartozott Paul Claudel, Gerhart Hauptmann, Selma Lagerlöff, Heinrich Mann, Thomas Mann, Karin Michaelis, Rainer Maria Rilke, Jules Romain, Arthur Schnitzler, Miguel de Unamuno, Fritz von Unruh, Paul Valéry, Franz Werfel, Stefan Zweig. Csatlakozott hozzájuk Sigmund Freud, Albert Einstein, Ortega y Gasset, valamint Richard Strauss, Bruno Walter és Max Reinhardt. Különösen aktív volt Bronislav Huberman lengyel hegedűművész. A brit államférfiak közül elsősorban Leo S. Amery gyarmatügyi miniszter állt ki mellette. Az Egyesült Államokban három hónapos előadókörutat tett, hogy eloszlassa az Európai Egyesült Államok eszméjével szembeni amerikai fenntartásokat. Megbeszélést folytatott Hoover elnökkel, Frank Kellogg államtitkárral, Bernard Baruch bankárral és Walter Lippmann publicistával is. Párizsban pedig Aristide Briand lett Páneurópa híve.

Első sikerét 1926 őszén aratta, amikor október 3–6. között Bécsben ülésezett az első nemzetközi Páneurópa-kongresszus, amelyen 24 nemzet több mint kétezer küldötte vett részt. A plenáris ülés középpontjában a francia-német közeledés állt, a bizottságok pedig a gazdasági, politikai és szellemi-kulturális együttműködésről tanácskoztak. Párizs és Berlin mindinkább a mozgalom központja lett. Briand teljes politikai tekintélyét bevetette a mozgalom terjesztése érdekében, s 1929 szeptember elején megszervezte a Népszövetség kezdeményezését, s Genfben történelmi nyilatkozatot tett a mozgalom melletti elkötelezettségéről. A Berlinben 1930. május 17-én megnyílt második Páneurópa-kongresszussal egyidőben Genfben ismertette Európa-memorandumát. A berlini kongresszus jelentőségét a Briand-tervvel való összekapcsolódása adta, jóllehet hamarosan kiderült, hogy a francia hatalmi érdekek szerinti egyesítési javaslatról volt

¹⁵ DRUCKER György: *A nemzetközi szervezetek*, Magyar Külügyi Társaság, Budapest 1933. 186. o.

szó. Mindazonáltal a kibontakozó francia-német küzdelemben a Páneurópa-mozgalom elfogulatlan integrációs mozgalomként szerepelt, s továbbra is aktív propagandát folytatott.¹⁶

Az elmélyülő európai gazdasági és politikai válság okainak vizsgálatára és leküzdésének javaslatait kidolgozandó 1932 októberében Bazelben ülésezett a harmadik Páneurópa-kongresszus. A gazdasági kérdések megtárgyalása mellett Coudenhove-Kalergi itt terjesztette elő az „*Európai Párt*” megalakításának programját. Azonban az első évek lendülete már megtört. Az európai tömegek valójában már a nagy nemzeti osztálypártok mögé sorakoztak fel.

1933. január 30. után Németországban a Páneurópa-mozgalmat pacifista szervezetként azonnal feloszlatták, s Coudenhove-Kalergi írásait betiltották. Emiatt számos német barátjától, pénzügyi támogatójától elszakadt. De megkísérelte, hogy a hitleri Németországon kívül – ellene küzdve – mentse, ami ezekben az években a Páneurópa-gondolatból menthető volt. Előbb Masaryk elnököt kérte arra, hogy a prágai rádióban az emberi szabadságról tartandó előadássorozattal szegülhessen szembe a náci propagandával. Kérését Masaryk elutasította. Ismét csalódott Anglia álláspontjában. A konzervatív Austin *Chamberlain*, egykori külügyminiszter kifejtette neki, hogy a szocialista Robert *Hendersonnal* együtt úgy vélik: Európa egyesítése nem érdeke Nagy-Britanniának. Franciaország pedig saját biztonságára gondolt. A legtöbb európai kisállamról az volt a benyomása, hogy politikusai semlegességre törekednek a közelgő hatalmi harcban. 1933 májusában Mussolini ugyan barátságosan viszonyult a Németország elleni védőbástyát alkotó Franciaország bevonásával kötetlen latin unió gondolatához és a Páneurópa-eszméhez, de aktív tevékenységre nem vállalkozott.

Ezért ismét Ausztriára összpontosított, ahol egykor pacifista kampánya indult. Engelbert Dollfuss kancellár elvállalta az osztrák Páneurópa bizottság tiszteletbeli elnöki tisztét és a mozgalmat újabb anyagi és erkölcsi támogatásban részesítette. Kitartóan munkálkodott tovább Párizsban is, ahol Louis *Barthou* külügyminiszter 1934 októberi meggyilkolásáig állt a mozgalom oldalán.

¹⁶ KÖVICS: Id.m. 73.

Ausztria és Franciaország mellett pénzügyileg támogatta Csehszlovákia és Románia is.

1934. május 17-én az osztrák parlament nagy üléstermében páneurópai nagygyűlést rendeztek, ahol Dollfuss kancelláron kívül Kurt von Schuschnigg oktatási miniszter – a későbbi kancellár – is előadást tartott. Ida Roland felolvasta Victor Hugo 1849-ben, a párizsi pacifista kongresszuson tartott beszédét, amelyben többek között az alábbiakat mondta: „*Eljön a nap, amikor a két hatalmas szövetség, az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Egyesült Államok az óceánon keresztül kezet nyújt egymásnak áruik, kereskedelmük, iparuk, művészetük, kultúráik cseréjére...*”

Dollfuss meggyilkolása (1934. július 25.) után utódja, Schuschnigg igyekezett folytatni a Páneurópa-politikát. 1935-ben Bécsben rendezték meg a mozgalom negyedik kongresszusát, amely nagy nemzetközi rendezvénné vált a nemzetiszocializmussal szemben. 1936-ban Coudenhove-Kalergi kezdeményezésére került sor az I. páneurópai agrárkongresszusra is.

1936 májusában Rómában kifejtette Mussolininek, hogy Hitler nyilvánvalóan az Európa feletti uralomra törekszik, s feltartóztatásának egyedüli lehetősége Olaszország és Franciaország szoros szövetsége. „*Az Ön politikája geometrikus; logikus, de sajnos megvalósíthatatlan*” – válaszolta Mussolini, s felmutatta Léon Blum, francia szocialista miniszterelnök sajtónyilatkozatát, melyben sajnálatát fejezte ki, hogy Olaszország Etiópia elleni hadjárata kapcsán a Népszövetségnek nem sikerült megfojtania Mussolinit. A francia-olasz együttműködést Párizsban szükségesnek, de szintén lehetetlennek tartották. A spanyol polgárháború kitörése után, amikor Hitler és Mussolini szövetségesként avatkozott be a háborúba, a francia-olasz együttműködés minden reménye meg hiúsult. Az európai béke megmentése érdekében ezután Párizs és London szövetségén fáradozott, de a világtörténeti fejlemények könyörtelenül ellene s eszméi ellen irányultak. Hitler bekebelezte az Osztrák Köztársaságot. A Hofburgban székelő központi Páneurópa-irodát a náci Arthur *Seyss-Inquart* kancellár foglalta el. A kiadó könyveit, teljes archívumát megsemmisítették.

Eközben új nagy reménye Winston *Churchill* lett, akivel személyesen 1938 februárjában találkozott először. A brit politikus

bizonyos fenntartásai ellenére Coudenhove-Kalergi szövetségest látott benne. Céljait támogatta Duff *Cooper* is, aki Chamberlain müncheni kapitulációs politikája miatt lemondott a haditengerészeti miniszter posztjáról.

1939 márciusában Csehország annektálása után a Coudenhove-Kalergi házaspár hontalan lett. Ezért francia állampolgárságért folyamodtak, amelyet *Daladier* miniszterelnök a Franciaországért kifejtett rendkívüli teljesítményükért rövid idő alatt megadott. Májusban a Champs Elysées egyik színházában páneurópai nagygyűlést rendezett. 1939. júniusi londoni tartózkodásakor meglepéssel vette tudomásul, hogy Anglia – a korábbiaktól eltérően – Páneurópa hívének vallotta magát. A brit Páneurópa-bizottság elnöke Duff Cooper lett.

A második világháború első napjaiban új felhívással fordult a világ közvéleményéhez, amelyben az európai föderációért folyó harcot, Európa megmentését sürgette. Franciaország kapitulációja után a házaspár az Egyesült Államokba menekült. Az itteni emigráció éveiben a Páneurópa-mozgalom új főhadiszállása a New York-i egyetemen az Arnold J. *Zurcher* professzorral közösen indított szeminárium lett, ahol a hallgatók a föderális berendezkedésű, háború utáni Európa kérdéseit kutatták. Eközben felébresztette álmából az amerikai Páneurópa-bizottságot is, amelyet kiegészített a William Fulbright szenátor elnöklétével működő, a szabad és egységes Európáért küzdő amerikai bizottsággal.

1943 márciusában Coudenhove-Kalergi New Yorkban összehívta az 5. Páneurópa-kongresszust. Churchill miniszterelnökként fordult a világ közvéleményéhez, s a háború utáni politika céljával az egységes Európát hirdette meg. Minden fáradozása ellenére Rooseveltnél azonban nem sikerült megnyernie az európai unió gondolatának.¹⁷

Páneurópa– szekció Magyarországon (1926–1932)

A Páneurópa Unió magyarországi szekciója Coudenhove–Kalergi eszmeiségéhez kapcsolódva 1926. június 24-én alakult

¹⁷ NÉMETH: *Európa-tervek...* id.m. 205.

meg Budapesten. „Magyarországnak a trianoni szerződéssel történi szédarabolása, ennek nyomán a magyar ipar túldimenzionáltsága, annak szükségyszerűsége, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása után kiterjedt mezőgazdasági termelésének új értékesítési piacokat szerezzen, valamint az összezsugorodott Magyarország elszigeteltsége a szomszédos országok védővámpolitikája révén, Magyarország számára létfontosságúvá tette a gazdasági terjeszkedést. Ebben az összefüggésben az utóbbi időben növekvő érdeklődést lehetett érzékelni a Páneurópa-gondolat iránt.

A magyar szekció vezető személyisége a Kossuth-Párthoz (baloldali ellenzék) tartozó Rainprecht Antal képviselő, akit az ország ismertebb gazdaságpolitikusai nem vesznek túlságosan komolyan. Ő az Európai Egyesült Államok eszméjét vallja, amelynek szervezete három alappilléren nyugszik: 1. Az európai választott döntőbírósi- és garanciaszerződések rendszerén, amely a locarnói szerződéshez kapcsolódik; 2. az európai vámunió gazdasági közösségén; 3. az európai kisebbségi szerződésen.

A magyar szekció elnökének az egykori kormánypárti minisztert, dr. Lukács György titkos tanácsost választották, aki az egyesület céljának a reformra szoruló Népszövetség kontinentális szervezetre való tagolódását, illetve a népszövetségi szavazások egyhangú rendszerének megszüntetését nevezte. A szervezet elnökségében helyet foglalt dr. Gratz Gusztáv egykori külügyminiszter, Hegedűs egykori pénzügyminiszter, dr. Hantos Elemér korábbi államtitkár, Székács Antal, a Budapesti Kereskedelmi és Ipari Kamara alelnöke, Vészi József, a Pester Lloyd főszerkesztője és mások”.¹⁸

Rainprecht 1926. június 4-i parlamenti beszédében számolt be az európai integrációval kapcsolatos nézeteiről. A magyar szekció megalakítását a páneurópai csoportok Európa különböző államaiban való létrejötte sürgette, illetve az, hogy Magyarország az „1926 októberében összeülő első pán-európai kongresszuson is

¹⁸ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn (PA AA, B) Pol. 4. R 70104. Schoen budapesti német követ jelentése a Külügyi Hivatalnak, 1926. június 29.

képviselve legyen”¹⁹ Coudenhove-Kalergi szerint „Magyarország vezető férfiainak feladata, hogy a páneurópai eszmét kivigyék az utódállamokba, az egész Balkánra, Bulgáriába, Görögországba és a többi államba”.²⁰

Magyarországon a mozgalom nemcsak a francia-német közeledést tekintette feladatának, hanem azt is, hogy a térség országai emelkedjenek felül ellentétes hatalmi érdekeiken és nacionalizmusaikon, Magyarország és a kisantant építsen ki konszolidált, a békét szolgáló sokrétű együttműködést. Fontosnak tartotta az unión belüli intenzív és rendszeres együttműködést is.

Miként a Páneurópa Unió kapcsolatot tartott fenn a nemzetközi biztonságot, békét és kölcsönös megértést hirdető különböző békeszervezetekkel (*Népszövetségi Ligák Uniója*, *Interparlamentáris Unió*), úgy a magyar szekció is ápolta ezek magyarországi képviselőihez fűződő kapcsolatait. Emellett Lukács volt a *Nemzetközi Béke Egyesület* magyarországi elnöke is.

A Páneurópa Unió magyarországi szervezete mindenki előtt nyitva állt, aki azonosult az egyesült Európa eszméjével. A szekcióhoz magánszemélyek mellett egyesületek, testületek, cégek, szervezetek is csatlakozhattak. Az éves tagsági díj összege 1926-ban évi 4 pengőt (50 ezer koronát) tett ki, és két féléves részletben is fizethető volt. A tagdíj megfizetése mellett valamennyi tag erkölcsi kötelessége volt a Páneurópa-gondolat terjesztése, új hívek toborzása, az állandó tájékozódás, a *Paneuropa* című folyóirat olvasása, és az Unió jelvényének viselése. A szónoki, írói vagy újságírói tevékenységet folytatóktól elvárták a Páneurópa-mozgalom propagandáját.²¹

A magyarországi szekció egyesületi élete viszonylag szervezetten működött. A központi *Vezértitkárságot* bárki felkereshette, tájékozódhatott a Páneurópa Unió felépítéséről, irányelveiről és céljairól. A *Vezértitkárság* irodájában kisebb könyvtár állt rendelkezésre a Páneurópa-mozgalom és a békemozgalom irodalmából.

¹⁹ Nemzetgyűlési Napló (NN), 1926. június 4. 567. ülés. XLIV. kötet, 422. Idézi: KISS Henrietta: *A Páneurópa Unió (1922–1932)*, Szakdolgozat, ELTE, BTK, 2002. 85.

²⁰ Uo.

²¹ Uo. 89.

A *Vezértitkárság* nyújtott információt a külföldi páneurópai- vagy békekongresszusokról, és részletes tájékoztatót szerzett a Páneurópa-eszmével rokon célkitűzésekért küzdő egyesületekről, szervezetekről és azok tanácskozásairól. A szervezet központi irodája hangolta össze a propagandamunkát, terjesztette az Unió brosrúrait, kátéit, népszerűsítette Coudenhove–Kalergi műveit vagy árulta a mozgalom jelvényeit és kitűzőit. Rendszeres könyv-akciók formájában juttatta el Coudenhove–Kalergi német nyelvű könyveit az érdeklődőkhöz. 1931-ben megalakult a szervezet ifjúsági szekciója is.

A politikai-egyesületi élet formája a politikai gyűlés volt. Az 1920-as években ennek többnyire az ún. politikai vacsorák adtak keretet, de tartottak egyéb gyűléseket is. A magyar szekció tagjai minden hónap első péntekjén este fél kilenckor tartották havi öszszjöveteleiket a Gresham-kávéház különtermében.

A magyarországi szekció pontosan érzékelte, hogy a propagandán és az eszmei előfutár szerepen túlmenően a páneurópai szervezőmunkát a gyakorlati tevékenység felé kell elmozdítani. Ezért „*alulról jövő kezdeményezésként*” sürgették az unió felkészítését, hogy szükség esetén a Páneurópa Unió egyedül is hozzáláthasson Európa egyesítéséhez.

A Briand-memorandum (1930 május) megérkezésekor a magyarországi szekció elnöke emlékiratot nyújtott át *Walko* Lajos külügyminiszternek, amely felhívta a magyar kormány figyelmét azokra a momentumokra, amelyeket a Páneurópa-eszme magyarországi hívei európai és nemzeti szempontból fontosnak tekintettek a Briand-memorandum megválaszolásakor. 1930. évi közgyűlésükön gazdasági adatgyűjtésre és a sajtópropaganda egyesítésére vonatkozó akció indítását határozták el. A javaslat együttműködést szorgalmazott valamennyi testvérszervezettel. Javaslatukat megküldték Coudenhove–Kalerginek, illetve valamennyi Páneurópa-szekciónak. Az egyetértő állásfoglalások után a második tervezet már részletesen kidolgozta a statisztikai adatok összeállításának és a sajtó szervezésének módszereit.²²

²² Uo. 89.

A magyarországi szekció propagandája legélesebb és leghatékonyabb eszközének az előadó tevékenységet tekintette. Az idegen korporációk, társadalmi egyesületek és érdekképviselők keretében megrendezett előadások többször nívós hozzászólásokkal vitaestekké alakultak. A legtöbb páneurópai témájú előadás a *Magyar Cobden Szövetség* szemináriumain hangzott el. Több előadás a Cobden Szövetség kiadásában, a Cobden Könyvtár sorozatban is megjelent.

Számos előadás hangzott el a *Budai Clubban*, de szerveztek esteket a *Bartha Miklós Társaságban*, a *Pénzüntézetek Országos Egyesületében*, a *Feministák Egyesületében*, a *Magyarországi Kereskedelmi Utazók Egyesületében*, a *Magyarországi Magántisztviselők Szövetségében*, illetve munkásszervezetekben, cserkészszövetségben, vagy különböző diákszervezetek meghívására is.²³

Az előadások nemcsak politikai, hanem gazdasági, szociális és kulturális kérdéseket is érintettek. Növelte az előadások színvonalát, amikor a legkitűnőbb írók tanúsítottak rokonszenvet a hazai mozgalom munkája iránt. *Babits Mihály* a Páneurópa Unió egyik ülésén, *Móra Ferenc* pedig a Zeneakadémia Színháztermében tartott beszédében szállt síkra az európai egyesülésért. Az előadások mellett az országos *Vezértitkárság* és vidéki fiókszervezetei rendszeres Páneurópa-szemináriumokat tartottak. A tagok érintkezését szolgálták az éves összerétekezletek, és a pesti Kereskedelmi Csarnok tanácstermében megrendezett éves rendes közgyűlések.

A térség államainak összefogását szorgalmazva a magyar csoport kezdeményezésére 1931 őszén gazdasági konferenciát rendeztek a szomszédos államok Páneurópa-csoportjai képviselőinek részvételével. A Páneurópa Unió Frankfurt am Mainban működő helyi csoportja német és külföldi diákok csereutaztatását kezdeményezte és bizottságot alapított a diákcserék lebonyolítására. Tervét a magyar szekció is üdvözölte és csatlakozott a Páneurópa-eszme erősítésére irányuló programhoz. A projektben ugyanis csak olyan diákok vehettek részt, akik a páneurópai mozgalommal kapcsolatos tudományos értekezést produkáltak.

²³ Uo. 94.

Míg hazai képviselőink nívós felszólalásaikkal Európában elismert vendégek voltak, addig Magyarországon csak 1929-ben került sor először külföldi meghívott előadására. A legillusztrisabb vendég természetesen a „Páneurópa-gróf”, Coudenhove-Kalergi volt, aki 1930 május elején a *Magyar Cobden Szövetség* vendégeként *Európa racionalizálásának szükségességéről* tartott előadást, amelynek „...nagyszámú publikumában helyet foglalt úgyszólván mindenki, aki gazdasági, tudományos illetve szellemi életünkben kimagaslik, nem is beszélve a minden pártállású politikusok, és a fővárosunkban székelő delegátus testület számos kiváló reprezentánsáról...”²⁴

Hantos Elemér közép-európai alternatívája az 1920–1930-as években

Bécsi, lipcsei, párizsi, cambridge-i és oxford-i tanulmányai után hazatérve *Hantos Elemér* (1881–1942) előbb ügyvédként dolgozott, majd több pénzintézet és iparvállalat alapításában vett részt. 1909-ben kezdeményezésére megalakult a Pénzintézetek Országos Nyugdíj Egyesülete. 1910–1918 között a Nemzeti Munkapárt országgyűlési képviselője volt, 1916-ban politikai államtitkárrá, 1918-ban pedig a Postatakarékpénztár elnökévé nevezték ki. 1917-ben a budapesti egyetemen pénzügytant oktató. Jogi és közgazdasági szakíróként számos cikke, írása és könyve jelent meg magyarul, angolul, franciául és németül. Szinte valamennyi írása Magyarország, valamint Közép- és Kelet-Európa gazdasági rehabilitálásával foglalkozott. Csupán korai munkáiban, 1905 után tárgyalta a Monarchia pénzügyi helyzetét, később pedig a pénz szerepét és jövőjét. A húszas évek elején egyre aktívabban tevékenykedett az európai, s azon belül a közép-európai integráció érdekében. Többek között alapítója volt a budapesti, bécsi és brünni *Közép-európai Intézetnek*, valamint a genfi *Centre d'Études de l'Europe Centrale*-nak, illetve a bécsi *Mitteleuropäische Wirtschaftstagung*-nak. 1924-ben a Népszövetség gazdasági szakértőjévé választották.

²⁴ Uo. 97.

1923-ban a bécsi *Neue Freie Presse*-ben közölt cikksorozatában fejtette ki először Közép-Európa újjáépítésének feltételeit. Cikkeiben „közép-európai gazdasági szövetséget” sürgetett, amelyen az úgynevezett utódállamok megállapodását értette. Úgy vélte, Közép-Európa újjáépítését a beteg valuták meggyógyításával kellene elkezdni. Egy évvel később megjelent tanulmányában még egyszer visszatért ehhez a gondolathoz, s az egykori Osztrák–Magyar Monarchia országait gyakorlatilag Közép-Európával azonosította. Majd egy bécsi előadásában emlékeztetett arra, hogy elsietett lépés a kisanthant megalakításával követett „*dunai föderáció*” francia terve. A Saint-Germain-i (222. cikkely) és a trianoni (205. cikkely) szerződések lehetetlenné tették a dunai monarchia gazdasági rekonstrukcióját, hiszen csak külön szabályozást engedélyeztek Magyarország, Ausztria és Csehszlovákia között. Hantos a hat utódállam gazdasági-, vám-, közlekedési- és valutaközösségét javasolta, s a közösséget „közép-európaiként” jellemezte. Hantos terminológiája a német publicisztika nyomására 1935 körül változott; ezután a Németországban megjelent munkáiban is a „*dunai térség*” kifejezést használta.²⁵

A vámhatárok leépítéséért és a szabad kereskedelem visszaállításáért szerveződő gazdasági vezetők és közgazdászok 1924-ben megalakították az *International Committee for a European Union* szervezetet, amelynek 1926-ig nemzeti bizottságai alakultak Németországban és Magyarországon. Csoportjai működtek Franciaországban, Belgiumban, Csehszlovákiában és Svájcban. A csoport három folyóiratot jelentetett meg: központi lapját Hágában, egy francia lapszámot és 1933-ig egy német kiadást. Első elnökségét a német *Edgar Stern-Rubarth* publicista, *Charles Gide* francia gazdaságtudós és Hantos Elemér alkotta. Munkatársai közé tartozott *Paul van Zeeland*, a belga Nemzeti Bank igazgatója és 1935-től belga miniszterelnök, valamint a francia *Edmond Giscard d'Estaing* bankár.

Az elmélettől a gyakorlatig vezető első lépést az európai acéliparosok tették meg, akik 1926-ban a francia-német megegyezést sürgető luxemburgi Emile *Mayrisch* iparos kezdeményezésére

²⁵ NÉMETH: *Európa-tervek...*id.m. 216–217.

Nemzetközi Acélkartellt alapítottak. A kartell a francia, német, a belga és luxemburgi acéliparokat, valamint a Saar-vidéki acélkohókat tömörítette. 1927 februárjában Ausztria, Magyarország és Csehszlovákia acéltermelői is csatlakoztak az egyezményhez.

A húszas-harmincas években behatóan tanulmányozta és német nyelven publikálta többek között Közép-Európa pénzügy- és kereskedelempolitikáját, kulturális problémáját. Emlékiratban foglalkozott Közép-Európa gazdasági kérdéseivel, könyvet írt a Dunának a közép-európai gazdaságban elfoglalt helyéről, az európai vámszövetségről és a közép-európai gazdasági közösségről, a világgazdasági konferenciáról, a vasútpolitikáról, a víziutak kérdéséről, a postaügyről, a világgazdaság racionalizálásáról, az agrárkérdés megoldási lehetőségeiről, az ipari együttműködés szolgálatában álló közép-európai kartellekről, s a jegybankok együttműködéséről.

Hantos pontosan tudta, hogy a közép-európai gazdasági összefogás szükségességét semmivel sem készítheti elő jobban, mint az évszázados kulturális közösség bemutatásával, amely a közép-európai népeket – minden ellenségeskedésük ellenére – összeköti. A bécsi egyetemen 1925–1926-ban tartott előadás-sorozatában három kérdésre keresett választ: önálló közösséget alkot-e Közép-Európa; melyek azok a kulturális értékek és szellemi örökségek, amelyek a közép-európai közösségi élet termékeként döntően hatottak az emberiség fejlődésére; mi az oka a húszas évek kulturális hanyatlásának, s hogyan lehetne Közép-Európa csökkenő kulturális színvonalát emelni? A húszas évek közép-európai kulturális válságának okait kultúr-, pénzügy- és nemzetpolitikai, illetve szervezeti vonatkozásokban kereste. Az utóbbival összefüggésben Közép-Európa intézet felállítását kezdeményezte, amelynek az alapszabályát is kidolgozta.

Alapvetően Hantos is a Monarchia felbomlásával kialakult áldatlan állapot felszámolásából indult ki, ám nem a régi nagyhatalmi érdekekre való felosztást tekintette célnak, hanem a gazdasági integrációt, amelyhez a térségben minden feltételt adotttnak látott. Úgy gondolta, hogy a Duna-medencében maradéktalanul teljesülnek a regionális gazdálkodás feltételei. Mivel a térség országai a természeti adottságok, a termelési lehetőségek és az

egyres országok közötti költségeltérések miatt előnyösen kiegészítik egymást és élénk árucserét folytathatnak, a Duna menti országok közös múltjuk miatt is a világgazdaság önálló tartományát képezik. Annak oka, hogy a Duna-medence az európai gazdaság fájó pontja és a nemzetközi konferenciák „*problémás gyermeke*”, a térség kiegyenlítetlen politikai és gazdasági viszonyaiban keresendő, amelyek az egész kontinens gazdaságának (és biztonságának) stabilitását veszélyeztetik.

Hantos a dunai problémát abban látta, hogy viszonylag szűk területen több egymásra utalt nép él számukra nem kielégítő politikai feltételek között. A megoldást mégsem elsődlegesen politikai lépések megtételében, hanem a gazdasági integrációban, és azzal egyidejűleg a régió gazdaságának újjászervezésében látta. Mivel azonban a politika beavatkozott a gazdaság gépezetébe, a gazdasági szándékhoz politikai akaratnak is társulnia kell.

A Duna menti Európáért a dunai államoknak gazdasági és politikai áldozatot kell hozniuk. Az egyik legalapvetőbb egymással szembeni elvárás az államok közötti kisebbségi jogok elismerése. Semmi sem bizonyíthatja jobban a békülékeny szándékot, mint az, hogy kisebbségeiknek védelmet nyújtanak.

A főleg Hantos ösztönzésére megalakult *Közép-Európa* intézetek²⁶ és gazdasági tanácskozások széles körű vitákat kezdeményeztek, majd emlékiratot küldtek a Népszövetségnek a gazdasági újjárendezés kérdéseiről, amelyet 1931 szeptemberében a genfi Európa-bizottság tudomásul vett. Ebben Hantos a Népszövetség keretében működő „*állandó közép-európai konferencia*” alakítását sürgette. Javaslaiban különválasztotta a kereskedelempolitikai, illetve a közlekedési-, ipari- és agrárpolitikai témákat. Kiemelte, hogy az agrárgondokat nem lehet a termelés korlátozásával, vámemeléssel vagy szubvencionálással megszüntetni.²⁷

Hantos minimális programja Magyarország és Ausztria gazdasági összefogására, maximális programja az utódállamok prefe-

²⁶ Működési szabályzat-tervezetét lásd: Elemér HANTOS: *Das Kulturproblem in Mitteleuropa*. Verlag von Ferdinand Enke in Stuttgart, 1926. 36–40.

²⁷ KÜHL, Joachim: *Föderationspläne im Donaumaum und in Ostmitteleuropa*, R. Oldenbourg, München 1958. 56.

rencia- vagy messzemenő vám- és gazdasági szövetségére irányul, amely Lengyelország számára is nyitott.²⁸

Magyarország és Ausztria együttműködési terveiben nagy szerepet játszott az olasz kezdeményezés. 1931-ben olasz közvetítéssel jött létre a két ország kereskedelmi szerződése is, amelynek éles publicisztikai bírálata kiábrándította a partnereket. Ennek ellenére Hantos 1933-ban fellépett azért, hogy a két ország működjön együtt, s ennek legmegfelelőbb formája – Észtország és Lettország mintájára – a vám- és gazdasági szövetség.

Nyilvánvaló volt, hogy a dunai országok gazdasági problémáinak megoldásakor figyelemmel kell lenni más országok érdekeire is. Ezeket dolgozta ki *Gerhard Schacher*, *Giselher Wirsing* és *Székely Arthur*, természetesen eltérő kiindulási helyzetből és céloktól indítva. Székely statisztikákkal mutatta be, hogy a térség kereskedelempolitikailag csak akkor kovácsolható egységbe, ha a többi országot nem éri retorzió és a dunai államok ipari kiviteli érdekeit is figyelembe veszik. Schacher abból indult ki, hogy Németország, Ausztria és Csehszlovákia tudná felvenni a délkelet-európai államok agrárexportját. Olyan gazdasági közeledés lebegett szeme előtt, amely főleg Ausztriát, Csehszlovákiát és Magyarországot tömörítené, később azonban kibővülne a Német Birodalommal. Először a Duna menti országokat kellene egyesíteni, s azután gazdaságilag mindenképpen kiegyezni Németországgal.

Bécs és Budapest gazdasági egyesítése osztrák ellenállás miatt meghiúsult. A Csehszlovákia, Ausztria és Magyarország hármas megoldás – amelyről *Beneš* és *Bethlen* is pozitívan nyilatkozott a sajtóban – Romániát és Jugoszláviát nyugtalanította. Ezért 1931/32 fordulóján Hantos újabb tervet dolgozott ki, amely Csehszlovákiát, Ausztriát, Magyarországot és Jugoszláviát tömörítené. Románia és Németország kimaradna az együttműködésből. Vele egyidejűleg *Johannes Schober* osztrák kancellár a Mitteleuropa fogalom használatát sürgette, s német részvétel nélkül nem tartotta lehetségesnek Közép-Európa újjáépítését.

Német részről a politikai bírálat rövidesen abba a megállapításba torkollt, hogy Hantos Németország nélkül akarja újjáépíteni

²⁸ Uo.

Közép-Európát. Az *Europäische Gespräche* című folyóiratban pedig Harald E. Roos 1932-ben egészen más oldalról azzal vádolta meg Hantost, hogy a „fogyatékoságok összeadását” folytatja. Teljesen hiábavalóak a nagyvonalú dunai tervek, amíg a helyi feltételek nem alakultak ki. Bonyolítja a dunai térség viszonyait, hogy a csehek – elsősorban nehéziparuk révén – a németekkel szemben olyan „komplexummal” rendelkeznek, amely megnehezíti a jövőbeli megoldásokat.²⁹

Közép-Európa alatt Roos tágabb értelemben Németországot, Ausztriát, Csehszlovákiát, Hollandiát, Belgiumot, Luxemburgot, a skandináv országokat és Svájcot értette. E terület és a tulajdonképpeni Délkelet-Európa között civilizációs távolság húzódik, amely a dunai térség gazdasági problémáját is magyarázza.

Románia és Jugoszlávia az 1930. július 31. és augusztus 2. közötti sinai konferencián vámuniót helyezett kilátásba, mert abból indultak ki, hogy a dunai árut közösen elismert kereskedelmi fogalomként kellene fejleszteni. Hantossal ellentétben Roos úgy vélte, hogy célszerű lenne Magyarország és Bulgária közeledése e vámunióhoz, mivel e blokk jelentős termelő- és vásárlóerőt jelent.

A bírálatok nem térítették el Hantost terveitől. A *Neue Freie Presse*-ben pedig kifejtette, hogy csak Németországgal és Lengyelországgal végrehajtott „okos és igazságos érdekiegyenlítés” vezethet a dunai probléma megnyugtató rendezéséhez. Amellett érvelt, hogy a kisantant országoknak el kellene fogadniuk Mussolini javaslatát a római jegyzőkönyvek rendszerének bővítésére.

Hitler hatalomra jutásakor (1933) még nem voltak teljesen felismerhetők a német kereskedelempolitika alapvonásai, mivel a nemzetiszocialista párt autarkiatörekvései és Hjalmar Schacht Új terve ellentmondott egymásnak. 1936-ban végül Schacht győzött; abból indult ki, hogy deviza nem áll rendelkezésre, s ilyen körülmények között az árak többé már nem döntöek az árukra nézve. „Olyan agrár- és nyersanyagtermelő országok után kellett néz-nem, amelyek hajlandók voltak német árut átvenni, ha mi átvesz-szük agrár- és nyersanyagtermékeiket. Ilyen országokkal kellene kétoldalú kereskedelem-politikai megállapodásokat kötni” –

²⁹ Uo. 62.

mondta Schacht. Ha sikerülne ilyen nagyobb stílusú kétoldalú megállapodásokat kötni, akkor az összes „*dunai-európai összefogás*” összeomlana.

A Német Birodalom 1936-ban felajánlotta Jugoszláviának, hogy gabonaexportjának 60%-át a világpiaci ár felett 30%-al átveszi. Németország e behozatal egy részét Rotterdamban és Londonban azonban továbbadta. A Jugoszláviában keletkezett adósságokat befagyasztották, majd árukkal törlesztették. Hasonló megállapodásokra került sor Romániával, Magyarországgal, Bulgáriával és Görögországgal, így a Délkelet-Európára irányuló német kivitel ugrásszerűen három-négyszeresére emelkedett. Schacht Új tervével teljesen megváltozott a délkelet-európai piacok helyzete, s meghiúsult az a remény is, hogy a legnagyobb kedvezményt élvező államok elismerjék a kölcsönös preferálást a dunai államok kereskedelmi forgalmában.³⁰

Hantos belátható időn belül nem számított a szerződések politikai megállapításainak megváltoztatására, de úgy vélte, hogy az ésszerű gazdasági megoldások politikai enyhüléshez vezetnek. 1935-ben úgy látta, hogy még nem érkezett el az ideje a közép-európai vagy Duna menti államrendnek, s korai lenne svájci mintára felállítani a közép-európai államszövetség akciótervét. Akkoriban már az is örömmel töltötte volna el, ha nemcsak a szükséges, de a lehetséges gazdasági kapcsolatok racionális rendszerét megteremthették volna.

Wilhelm Heile és Alfred Nossig: Szövetség az Európai Meg- egyezésért (Verband für europäische Verständigung)

1924 márciusában a Berlinben élő lengyel újságíró, Alfred Nossig arra kérte a német külügyminisztérium népszövetségi referatúráját, támogassák az „*Európai Békeszövetség*” létrehozásának javaslatát, amely német parlamenti képviselőkből és vezető újságírókból alakulna meg. Hasonló bizottságok jönnének létre Párizsban, Londonban és Varsóban, de csak akkor, ha a tervvel a német kormány is egyetért. Nossig *Új Európa* (Neueuropa) című broszú-

³⁰ Uo. 62–64.

rájában Coudenhove-Kalergihez hasonlóan arról panaszkodott, hogy „Európa elveszítette világhegemóniáját” s az a veszély fenyeget, hogy „Európán kívüli világhatalmak harcának tárgyává” válik. „Pán-Amerika gazdasági expanziója” valamint „Pán-Oroszország és Pán-Ázsia népvándorlása” szükségessé teszi a „jelenlegi központi európai kérdés”, nevezetesen a német-francia konfliktus politikai békekötés és egy „világhittel” finanszírozott teherkiegyenlítés révén történő megoldását.

Ezt követően az *Európai Békeszövetség* – a Szovjetunió nélkül – nemzetközi haderejével váltaná fel a Népszövetség hiányos békebiztosítását. Az AA Népszövetség referatúrája ugyan bírálta a hadseregére vonatkozó javaslatot és a Szovjetunió kizárását, s nyomatékosabban követelte a békeszerződések revízióját, mégis kilátásba helyezte, hogy a német kormány „alapvetően” egyetért a javaslattal. Bernhard Wilhelm von Bülow (1885–1936), a népszövetségi referatúra vezetője ezért a „tervezet jóindulatú megvizsgálását” ajánlotta a külügyminiszternek. Gustav Stresemann azonban kilátástalannak ítélte és elutasította a tervezetet, amelyet az adott pillanatban a Népszövetség szabotálási kísérletének is fel lehetett volna fogni.³¹ Stresemann tartózkodó véleménye ugyan tartózkodóbbá tette a Népszövetség-referatúrát a Nossig-féle tervvel szemben, de tartósan nem szüntette meg egyrészt Gerhard Köpke (1873–1953) főosztályvezető és Bülow, másrészt Stresemann véleménykülönbségét a német revíziós politika módszereinek megítélésében, amely a Népszövetség és a későbbi „Szövetség az Európai Megegyezésért” megítélésében többször megnyilvánult.

Stresemann nem értett egyet a Coudenhove-féle „kontinentális” programmal, amely zavarhatta volna az Európán kívüli hatalmakhoz – elsősorban az Egyesült Államokhoz és a Szovjetunióhoz –, de a Népszövetséghez is fűződő viszonyt. Ezzel átnyúlt Köpke és Bülow elképzelése felett, akik a versailles-i revízió érdekében potenciális partnerként csupán a Szovjetunióval számoltak, s adott esetben a Franciaország vezette Népszövetséggel is szembeszegültek.

³¹ PA AA (B), Vbd. Allgemeines, R 96424. Bülow feljegyzése, 1924. július 4.

Stresemann kijelentésével a megalakuló német bizottságban ezért a pacifista és Népszövetség-párti Walter *Schücking* vonala erősödött meg, aki már az első világháború előtt is európai összefogást szorgalmazott, amelyet a világméretű államszervezethez vezető átmeneti szakasznak tekintett. A világháború hatására pedig a béketeremtés globális dimenziói felé fordult és a „különleges kontinentális egyesülések eszméjét” a genfi Népszövetség veszélyeztetésének tekintette. Ebben a szervezeti keretben államcsoportok csak azzal a feltétellel jöhetnek létre, hogy „az egész egység érdekében álló technikai célt” szolgáljanak.

1924 nyarán szerény eredménnyel jártak Nossig párizsi és londoni utazásai. A Németországban és Lengyelországban megalakult bizottság tevékenységéről is alig lehetett valamit hallani. A német bizottságba csak néhány demokrata és szocialista párti politikus, valamint pacifista lépett be, különösebb aktív tevékenység nélkül. Miután béketerve 1924 őszére utópikusnak, megvalósítása lehetetlennek bizonyult, novemberben ismét a német külügyminisztériumhoz fordult, hogy „Gazdasági együttműködés európai bizottsága” (Europäisches Komitee für wirtschaftliche Kooperation) projektjét „egyfajta nagystílusú gazdasági konszernként” Stresemann figyelmébe ajánlja. Párizsban sikerült megszereznie több politikus, gazdasági személyiség támogatását. A német gazdaság vezetőivel folyó tárgyalások célja olyan „európai gazdasági bizottság” létrehozása volt, amely a politikai-parlamentari képviselők és a gazdasági érdekbizottság kettős konstrukciója lenne. Nossig a német gazdaság számára kilátásba helyezte, hogy a gazdasági bizottság Németországnak - más európai országok érdekeinek lojális megőrzésével - központi helyet biztosítana az európai gazdasági együttműködésben. A tárgyalásokon a német ipar birodalmi szövetsége (RDI), a német ipari és kereskedelmi szervezet (DIHT), a német nagykereskedők központi szövetsége, a Német Bankok és Bankárok Központi Szövetsége, valamint a Hansa-Szövetség vett részt, hogy leépítsék a német gazdaságnak az első világháború és a versailles-i szerződés óta tartó elszigeteltségét. Az RDI és DIHT olyan pozitívan reagált Nossig javaslatára, hogy Párizsban, Londonban e szervezetek megbízottjaként léphetett fel. Az AA viszont elutasította útitervét.

Franciaországban sikerült nagyobb számú vezető politikust és gazdasági vezetőt megnyerni tervének, de a német csúcsszervek (RDI, DIHT) visszavonták a neki tett ajánlatukat, mert Nossig messze túllépte tárgyalási megbízatását, különösen Németországnak a Nemzetközi Kereskedelmi Kamarába való belépését illetően. Így a német gazdasági szövetségek elutasították, hogy a különböző pártok és a gazdaság képviselői európai bizottságban egyesüljenek és a tárgyalásokat politikai képviselők vezessék.³²

1925 márciusában Londonba utazott, ahol a *League of Nations Union*-hoz (Egyesült Nemzetek Ligája) irányították. Még a Ligával nem szimpatizáló Labour Party is támogatta. Kapcsolatokat épített ki a parlamenti ipari csoporttal. Az Union az európai együttműködés érdekében népi mozgalom létrehozását kérte tőle.

Májusban Nossig hatezer márkát kapott az AA-tól a népszövetségi gondolatot támogató „Az európai népek érdekközössége” (Interessengemeinschaft der europäischen Völker) megalakítására. Jelenleg több „páneurópai” mozgalom van a piacon. Rohan, Coudenhove, Nossig és még néhány jelentéktelen mozgalom - írta Bülow. Nossigot tartva a legsikeresebbnek, hozzáfűzte: „fontos politikai érdekünk az európai megegyezés erős bizottságának létrejötte”. Az „érdekközösség” az Interparlamentáris Unió révén kapcsolatban állt a Franciaországban, Nagy-Britanniában s Lengyelországban megalakult hasonló elnevezésű bizottságokkal.³³

Mínél inkább alakot öltött a parlamenti képviselők érdekközössége, annál sürgősebbnek tűnt Németország két európai mozgalma (Coudenhove-mozgalma és a gazdasági együttműködés szervezete) viszonyának tisztázása, hiszen a két szervezet együttműködése lehetségesnek tűnt. Ezt elsősorban Wilhelm Heile (1881–1969) német demokrata párti (DDP) politikus, Németország Páneuropa-uniójának főtitkára támogatta. Heile a parlamenti képviselők azon köréhez tartozott, akik az „érdekközösség” alakításán fáradoztak. Coudenhove Heile kilépését követelte az érdekközösségből, s amikor utóbbi erre nem volt hajlandó,

³² NÉMETH: *Európa-tervek...*, id.m. 227.

³³ Uo. 228.

Coudenhove felmondta a vele kötött megállapodást,³⁴ arra hivatkozott, hogy Heile demokratikus párthoz tartozása pusztán baloldali mozgalomként bélyegezné meg németországi mozgalmát. Így Németországban már az egyesítési mozgalmak kezdetén meghiúsult az, hogy a weimari köztársaság pártösszetételét meghaladó szervezet jöjjön létre az európai megegyezés érdekében.

Heile 1926 szeptemberében közzétette a *Német Szövetség az Európai Megegyezésért* munkaprogramját és irányvonalait.³⁵ A szövetség célja Európa népeinek együttműködése, s az európai megegyezés politikájának erősítése saját népében, amely Európa legerősebb népcsoportja. Szeptember elején Genfben megalakult a *Szövetség az Európai Megegyezésért*, amelynek felhívása kijelentette, hogy a „*Locarnóban elérteteket egész Európára kiterjedő közös vállalkozássá kell tenni*”³⁶ A szövetségnek Franciaországban és Nagy-Britanniában is csoportjai alakultak. A három legfontosabb országban elért sikerekre támaszkodva előkészítő lépéseket tettek a skandináv országokban, Hollandiában, Ausztriában, Csehszlovákiában, Magyarországon és Lengyelországban. Heile megkísérelte megnyerni a német közvéleményt Stresemann „*megegyezési*” politikájának, s ezért az AA-tól folyamatosan jelentős pénzügyi támogatásban részesült, 1929-től az Interparlamentáris Unióra szánt pénzekből.

A Szövetség az Európai Megegyezésért szervezet többszöri névváltoztatás után 1931-ben Európa-bizottságként betagozódott a *Német Liga a Népszövetségért* szervezetbe.

Dr. C. F. Heerfordt skandináv kezdeményezése

A politika iránt érdeklődő dán szemorvos és klinika-tulajdonos Heerfordt 1924-ben Koppenhágában megjelent *Et Nyt Europe* (Az új Európa) című könyvében Európa háborúktól való megszabadítása izgatta. A Népszövetség gyengeségeit érzékelve arra a meggyőződésre jutott, hogy az öreg kontinens számára csak a

³⁴ KÖVICS: id.m. 128–129.

³⁵ NÉMETH: *Európa-tervek...*, id.m. 229–231.

³⁶ Uo. 231.

Nagy-Britannia csatlakozásával kialakuló európai közösség hozhat békét. Az „Anglo-Európai Egyesült Államok” alakítása - ismerte el - rendkívüli feladat, amelyet azonban lehetségesnek, s azonnal megkezdhetőnek tartott. Első lépésként magáncsoportok hatalmas propagandaakciójával kellene kezdeni, amely a semleges országokban részletesen rávilágítana a közösség előnyeire.

A skandináv (norvég, svéd, dán) kezdeményezés 1926-ban már az „Európai Nemzetek Egyesült Államai” nevű szervezet megalapítását sürgette. A dán, német, angol s francia nyelven megjelentetett két kötetes *Az új Európa*³⁷ című könyve 28 oldalas kivonatos ismertetésével Heerfordt Belgium, Németország, Finnország, Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország, Hollandia, Lengyelország, Svájc, Spanyolország és Csehszlovákia dániai követeihez fordult támogatásért.

1926 novemberében Heerfordt megjelentette programját, amellyel a „világ valamennyi európai népét” arra ösztönözte, vizsgálják meg érdekeiket „Az Európai Nemzetek Egyesült Államai” mielőbbi létrehozásáért. Rendkívüli aktivitással látott munkához. 1927 február elején megküldte javaslatát Stresemann külügyminiszternek, Marx kancellárnak, Köhler pénzügyminiszternek. Április végén a kancellár helyett a Wilhelmstrassén csak Bernhard Wilhelm von Bülowig (1885–1936) jutott, aki a külügyminisztérium II. osztályát (Nyugat-Európa) és 1928-ig a népszövetségi különreferatúrát vezette. Neki május elején fejtette ki memorandumát. A német külpolitikusok „teljesen megvalósíthatatlannak és kilátástalannak” tekintették elképzeléseit. Jelezték, hogy Heerfordt Wilhelm Heile, a Verband für Europäische Verständigung (*Szövetség az Európai Megegyezésért*) közvetítésével igyekszik kapcsolatba lépni különböző szervezetek, szövetségek vezetőivel, hogy híveket toborozzon. Heile azonban értesítette Heerfordtot, hogy szervezete meghatározóan befolyásolja a politikai közéletet a két legfontosabb országban, Németországban, Franciaországban, s lehetetlen vezető személyiségek még egy csoportját megnyerni.³⁸

³⁷ Az I. kötet 1924-ben, a II. kötet 1926-ban jelent meg.

³⁸ PA AA (B), R 96430 (Heerfordt). Heile levele Stresemannhoz, 1927. május 4.

Heerfordt 1927-ben megkezdte a tevékenységét ismertető időszakos beszámolók megjelentetését. Felhívással fordult a francia nemzethez, az ipari- és agrárkörökhöz, illetve javaslatokat küldött Heilének. Hollandiában, Belgiumban és Nagy-Britanniában az udvarias nyilatkozatokon túlmenően kevés hatékony támogatást sikerült szereznie. Németországi tevékenysége – főleg Heile közvetítésével – az európai együttműködés iránt érdeklődő politikai személyekkel való kapcsolatfelvételre irányult. Heile szervezetét nem sikerült megnyerni eszméinek. A külügyminisztérium állásfoglalásai a korábbiakhoz hasonlóan „*barátságos meghallgatásra*” irányultak. Mindazonáltal folyamatos kapcsolatban állt Bülow-al. 1928 augusztusban beszámolt addigi tevékenységéről az 1926 novemberében hivatalban lévő Ulrich von Hassel dániai német követnek is. Ő sokkal inkább teoretikusnak, mintsem gyakorlati embernek tekintette, sőt fantasztának, de csodálta fáradhatatlan energiáját és idealizmusát.

Hosszabb propagandaútjai nyomán végleg felismerte, hogy az európai kontinens problémájának kulcsa a német-francia viszonyban rejlik. Franciaországban elképzelései fontos politikai személyiségek egész soránál visszhangra találtak. Ezért Hassel azt javasolta az AA-ba került Weizsäckernek, ne keletkezzen olyan benyomás, mintha Németország kevesebb megértést tanúsítana a heerfordti elképzelések iránt, mint Franciaország. Kérte Heerfordt fogadását Berlinben. Weizsäcker ezért fogadókészséget igazolt vissza Heerfordt számára, de hozzátette, hogy érdeklődésük és szimpátiájuk inkább a tiszteletre méltó személyiségnek, mintsem utópista eszméinek szól, „*amelyek megvalósulása szemben áll a tények hatalmával*”.³⁹

Heerfordt nézetei főleg a hollandoknál és belgáknál voltak népszerűek, de ott is szkeptikusan ítélték meg, hogyan fogadják majd Németország nemzeti körei. Az angolok teljes utópiának tekintették és elutasították az „*Európai Nemzetek Egyesült Államait*” (Les Etats-Unis des Nations Européennes). A franciák nem tekintették utópiának s érdeklődtek a skandináv kezdeményezés

³⁹ PA AA (B), R 96431. Vbd. Allgemeines, Bd. 2. (Heerfordt) Hassel magánlevele Weizsäckernek, 1928. augusztus 16.

iránt. Megvizsgálására hét fős nemzeti vizsgálóbizottságot állítottak fel. A francia lépésekre válaszul a német AA 1928 augusztusában azt javasolta, beszéljenek a Heerfordt tervezetét ismerő Heilével, belegyezne-e a francia ideiglenes bizottságnak megfelelő német bizottság felállításába.

Heerfordt 1928 szeptemberében terjedelmes emlékiratban fordult Aristide Briandhoz, amelyben első lépésként „*nem hosszú időn belül*” az Európai Nemzetek Egyesült Államának létrehozását javasolta közös katonaiüggyel, a külügyek részben közös igazgatásával és a gyarmati kérdés rendezésével, egyfajta „*politikai unió*” formájában.

A nagyhatalmak nehezen kezdeményezhetnek – fűzte hozzá –, mert érdekeik tényleges megjelenítése túlságosan kockázatos. Ezért inkább a svájci vagy skandináv kezdeményezés a legjobb megoldás. A katonai és külpolitikai közösséget a vámunió révén látta megvalósíthatónak. 1928 április elején Párizsban Poincaréval és Loucheur-rel tárgyalt, akiknek kifejtette, hogy az Európai Nemzetek Egyesült Államai leghamarabb úgy valósulhatnának meg, ha előbb Franciaország, majd ezután Németország és más európai állam nagy szakszerűséggel megvizsgálná az általa kidolgozott tervezetet. Egyúttal közös francia-skandináv javaslattervezetet nyújtott át nekik a „*világ valamennyi európai népe*” egységének megvalósítására, amelyet a korábbiaktól eltérően már a Népszövetség keretében igyekezett megvalósítani.

Az unió területi kiterjedését illetően egyetértett Coudenhove-Kalergi törekvésével, aki főleg a nyugati- és közép-európai kontinensre irányította figyelmét, de kifejtette, hogy „*általában Európában és különösen Skandináviában nehezen lehetne elképzelni az európai unió megalakulását Nagy-Britannia értékes hozzájárulása nélkül*”, akit gyarmatai is követnének. Valójában Franciaország, Olaszország, Hollandia, Belgium is hasonló helyzetben van.

„*Az európai unió létrehozásakor abszolút nem lehet megkezdni azt a tényt, hogy a világnak az európaiak által lakott és igazgatott területe nem csupán egyedül Európa, hanem egyúttal Amerika, Afrika, Ausztrália és Ázsia nagy részei. Ennek következtében az európai unió kétségtelenül az egész világot átfogja, ahol európaiak vezetnek. Ezért elnevezése nem „Európai Egyesült Ál-*

lamok“, hanem „Az Európai Nemzetek Egyesült Államai“, amely kifejezi, hogy az unióba a világ annyi európai állama lépjen be, amennyi csak lehetséges, gyarmataikkal s más területeikkel együtt.⁴⁰ Az unió például az Amerikai Egyesült Államok, a délamerikai államok és Oroszország számára is nyitva áll.

Az unió pénzügyi kiadásait jelentőségüknek megfelelően osztanák meg a tagállamok között. Külügyi igazgatását minden állam megőrizné, azzal, hogy a békét veszélyeztető ügyeket uniós igazgatás és döntés alá vonják. A katonai- és védelmi közösség csak külső háború kitörése esetén szerveződne meg.

Az unió „szakaszos” megvalósításáról úgy vélekedett, hogy a gyakorlatban járhatatlannak bizonyult a vámhatárok leépítése, a vámunió megvalósítása és végül a „politikai unió” létrehozásának útja. Ehelyett először politikai unió kell, majd vámunió és végül az uniós államok közötti kölcsönös vámhatárok teljes vagy részleges megszüntetése. Kezdetben a „politikai unió” a háborúval fenyegető külügyek, a közös katonai- és védelmi, és gyarmatügyi igazgatás feletti közös döntést jelentené.

A német külpolitikai vezetés nem szakította meg kapcsolatait Heerfordttal, sőt erkölcsi támogatásban részesítette, mert az egyes államok katonapolitikai szuverenitásáról a közös európai szuverenitás javára való lemondás általa képviselt céljától a francia katonai szuverenitásról való lemondást remélte. Gyakorlati politikáját ugyan jelentéktelennek minősítették, de elismerték, hogy jó szándékú tetteit egész Skandináviában, különösen Dániában hivatalosan támogatják, s Franciaországban Briandon kívül alkalmanként számos vezető személyiség fogadja. Befolyását megkísérelték a francia leszerelésben érvényesíteni és propagandatevékenységét Franciaország felé irányítani. Weizsäcker ezért ennek megfelelően 1931 márciusában úgy vélte: nem alakulhat ki olyan benyomás, mintha Heerfordtnak a béke érdekében kifejtett tevékenysége a német ellenálláson hiúsulna meg.

„Heerfordtot Dániában is javíthatatlan idealistának tekintik, akit mindenütt udvariasan meghallgatnak és semmitmondó ígéretekkel támogatásukról biztosítják. Kézenfekvő azonban, és kíváná-

⁴⁰ Uo. Heerfordt 1929. márciusi javaslata.

tos, hogy továbbra is megmaradjon az a benyomás, hogy eszméi Németországban érdeklődésre és megértésre találnak, s inkább a franciáknak kell átengedni, hogy csalódást okozzanak neki”⁴¹ – jelentette Herbert Freiherr von Richthofen (1879–1952) új koppenhágai német követ 1931 augusztusban Berlinben, amikor Heerfordt pénzügyi támogatásért fordult a dániai gazdasági szervezetekhez.

1932 tavaszára Heerfordt erőfeszítései mindinkább az európai államok katonapolitikai uniójára irányultak. Több éves propagandatevékenysége Dánia hivatalos támogatásán kívül Franciaországban sem érte el a remélt pártfogást. Nyilatkozatát a kamarai képviselők közül a radikális baloldaliak, néhány szocialista, a középpártok, valamint a jobboldaliak képviselői írták alá. A kormány ugyanis csak a képviselők meggyőzése után nyilatkozhatott a javaslatait megvizsgáló bizottság felállításáról. A szenátusban is sikerült támogatókat szereznie. A kormány azonban teljesen tartózkodóan viselkedett, s csak néhány tagja ígérte meg javaslatait megvizsgálását. Tervezetéről sem Briand, sem Laval nem foglalt hivatalosan állást. Heerfordtot az „*Interparlamentáris Unió francia csoportjához*” utasították, amelynek elnöke átvette javaslatait. Többször kifejtették neki, hogy elképzeléseinek francia támogatása vezető német politikusok hozzáállásától függ.

Németországban még kevesebb lehetősége volt támogatókat szereznie. Felhívását csak néhány szociáldemokrata képviselő (Breitscheid, Dittmann, Hilferding, Stampfer, Scheidemann), Marx korábbi kancellár és néhány miniszter írta alá. Kapcsolatba lépett a náci párt (NSDAP) tagjaival, a *Der Angriff* politikai szerkesztőjével, akiktől ajánlást kapott Göringhez és Rosenberghez. Kisebbségi sűrűdéshez vezetett, hogy Heerfordt később körleveleiben és jelentéseiben zömében támogatójaként tüntette fel mindazokat a személyeket, akikkel sikerült kapcsolatba lépnie, s nem ismerte fel, vagy félreértette a német diplomácia taktikai megfontolásokra visszavezethető udvariasságát.⁴²

⁴¹ PA AA (B), R 96432 (Heerfordt). Richthofen német követ jelentése az AA-nak Koppenhágából, 1931. augusztus 4.

⁴² Uo. Feljegyzés Heerfordtról (AA), 1932. április 15.

1933. március 15-én Hitler kancellárnak is megküldte tervezetét. Az európai nemzetek közötti tartós béke biztosítását az „*európai világ-felsőbbségi állam*” (europäischer Welt-Überstaat) szervezetben látta, három összefüggő eszköz alkalmazásával: jogi szabályozás és bíróságok felállításával; a teljes leszereléssel; s közös rendőrséggel, haderővel.

Heerfordt 1933 közepén 38 francia támogatóval a tarsolyában Alfred *Draeger* révén kapcsolatot keresett a nemzetiszocialista párt Külpolitikai Hivatalához (Außenpolitisches Amt–APA) is. Célja – írta a Német Szövetségek Munkabizottságának (Arbeitsausschuß Deutscher Verbände) alelnökének – „*az európai uniós alkotmány alap gondolatait rögzítő német-francia-skandináv javaslat tervezet*” kidolgozása, amelyet a Német Nemzeti Bizottság végezne el. Úgy vélte, hogy véleményük a fő kérdésben teljesen megegyezik a náci párt nézeteivel. Szerinte a német külpolitikának jelenleg két célt kell követnie: a német nemzet „*egyenjóságát*” más nemzetekkel, s bensőséges, hatékony, általános politikai és gazdaságpolitikai együttműködés kialakítását Németország s mind több állam között. Az első célhoz még hozzáfűzte, hogy a skandináv kezdeményezés olyan európai politikai unió megteremtésén fáradozik, amelyben „*a német nemzet nem csak egyenjogú, hanem egyidejűleg vezető pozíciót is szerez, amelyben ezen unión belül mi a német nemzetnek biztosítani kívánjuk mindazon befolyást, amelyet ereje, nagysága és rendkívüli képességei alapján megilletik*”.

Az egyes nemzetekhez fűződő Németország számára egyfajta sorrendiséget állított fel: Franciaország, a keleti- és délkelet-európai országok, Nagy-Britannia és a brit impérium, Spanyolország és spanyol Dél-Amerika, Kína, Hollandia, Belgium, skandináv országok, Amerikai Egyesült Államok, Olaszország. Az első helyen álló Franciaországgal való bensőséges politikai együttműködést azzal indokolta, hogy Franciaország elégedett és jóllakott, s nincs expanziós kényszere; rendkívüli méretű gyarmati területekkel és kölcsöntőkével rendelkezik; lakosság száma csak lassan nő; jelenleg nagy befolyása van Németországnak a délkeleti országokkal folyó politikai együttműködésére.

A német külpolitikai vezetés számára egyre terheesebbé vált a Heerfordt-tal való kapcsolattartás. A korábbi tapintatos megítélést mindinkább a keményedő elutasítás váltotta fel. A dinamikusabb tempóra váltó német külpolitikuskoknak már nem volt szükségük a tolerancia látszatát kelteni a magános fantasztával szemben. Heerfordt 1935 áprilisában Brüsszelből még egyszer megküldte von Bülow külügyi államtitkárnak, von Blomberg véderő-miniszternek, Alfred Rosenberg birodalmi vezetőnek és Schacht gazdasági miniszternek a skandináv kezdeményezés korábban Hitlernek is megküldött előzetes tervét, de válasz már nem érkezett. A német külügyi iratokban ezután nincs nyoma a Heerfordt-tal való kapcsolattartásnak. Európai egyesítési javaslatainak pusztán megvitatásáért folytatott tíz éves szélmalomharca eredménytelenül zárult.

Karl Anton Rohan és az Europäische Revue

Az első világháború utáni békeszerződésekkel osztrákká lett Karl Anton Rohan albrechtsbergi birtoka jövedelméből rövidesen európai hírű politikussá vált. Először 1922-ben – 24 évesen – a bécsi *Kulturbund* (Kulturális szövetség) alapítójaként lépett a nyilvánosság elé. Egy évvel később németek, angolok, franciák, olaszok és svájciak részvételével előzetes nemzetközi egyeztetésre került sor Albrechtsbergben, majd 1924-ben Párizsban megalakult az *Internationale Verband für kulturelle Zusammenarbeit* (Fédération des Unions Intellectuelles) – A Kulturális Együttműködés Nemzetközi Szövetsége. A mozgalom célja az volt, hogy politikától és világnézettől, osztályoktól és fajoktól függetlenül összehozza egymással a különböző területek értelmiségének legjavát. A felső elitréteg szintjén igyekeztek kialakítani európai tudatú felső szellemi-társadalmi réteget.

Rohan a szövetség állandó főtitkára lett. Jobb években a szövetségnek 14 országban működött csoportja (Ausztria, Belgium, Bulgária, Németország, Észtország, Franciaország, Görögország, Olaszország, Lettország, Lengyelország, Románia, Spanyolország, Magyarország és Csehszlovákia). Ezekhez tekintélyes személyiségek csatlakoztak, s különböző színvonalú munkát végez-